

Filologicko-areálová studia

Ivo Pospíšil, Josef Šaur

Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity nabízel v posledních dvou desetiletích širokou paletu oborů, kterých existovalo před jejich současným slučováním do studijních programů na dvě desítky. K nejmladším z nich patřila Filologicko-areálová studia (FAS). Ta vznikla již na konci 90. let 20. století jako doktorský studijní obor, který zprvu nesl název Teorie areálových studií později změněný na Filologicko-areálová studia. O desetiletí později (v akademickém roce 2009/2010) se FAS otevřela i zájemcům o bakalářské a navazující magisterské studium.

FAS vycházela z propojování filologických a sociálních disciplín, avšak nenavazovala pouze na areálová studia jako taková, jak je známe ze západních sociálních věd, ale jejich kořeny byly výrazně hlubší. Východisky brněnského areálového přístupu k filologii byl projekt integrované žánrové typologie, brněnské pojetí literární komparistiky a genologie výrazně spojené s osobností Franka Wollmana, výzkum zvláštních meziliterárních společenství týmu Dionýze Ďurišina a ovšem areálové koncepcce, jejich počátek ovšem neleží v amerických areálových studiích, ale ve středoevropském pojetí slavistiky jako disciplíny od samého počátku areálové, byť tuto skutečnost nezduřazňovala ve svém pojmenování.¹⁴⁴ Už od počátku byl v brněnské koncepci kladen důraz na filologické jádro, ostatně proto byl zvolen název FAS. Lví podíl na vzniku oboru a jeho formování měl Ivo Pospíšil, který pro jeho prosazení vyvinul nemalé úsilí. Dále u počátků oboru stáli odborníci z FF MU (pracovníci na Ústavu slavistiky, např. Jiří Gazda), vyučující z tehdy ještě mladičké Fakulty sociálních studií MU a také badatelé ze zahraničí (Reinhard Ibler, Mária Kusá ad.). Tým, který pod vedením Iva Pospíšila FAS dále rozvíjel a zajišťoval jejich chod, se postupně proměňoval a rozšiřoval; připojil se k němu z Prahy dojíždějící Milan Pokorný a také Josef Šaur, který měl na starosti organizační stránku oboru.

V doktorském studiu bylo propojení filologických a sociálních věd na areálovém principu hlubší, v magisterském a bakalářském studiu se silněji odrážela slavistická a komparatistická tradice pracoviště. Obor byl koncipován tak, že bořil (ovšem nijak konfrontačně) zažitou představu, že areálová studia musí být disciplínou téměř výhradně politologicky orientovanou s převahou sociálních věd, v níž humanitní složka hraje zcela vedlejší pomocnou roli.¹⁴⁵ Navíc navazování na domácí badatelské tradice bylo opodstatněné i s ohledem na teritoriální vymezení

144 Velké množství literatury ke koncepci filologicko-areálových studií shrnul Ivo Pospíšil, viz POSPÍŠIL, I. Problém tzv. syntetických oborů a předmětů ve filologii obecně a slavistice zvláště (Pohled do nedávných dějin i současnosti). *Novaja rusistika: Supplementum*. 2013, 6, s. 63–73.

Na tomto místě proto připomínám jen výběrově zcela signifikantní a zásadní práce ke koncepci brněnských filologicko-areálových studií: POSPÍŠIL, I., J. GAZDA a J. HOLZER. *Integrovaná žánrová typologie: (komparativní genologie): projekt, metodologie, terminologie, struktura oboru, studie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999; POSPÍŠIL, I. (ed.). *Areál – sociální vědy – filologie*. Brno: Kabinet integrované žánrové typologie, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2002; POSPÍŠIL, I. *Co je to areálový výzkum. Cíle, metody, problémové okruhy, tendence a příklady*. In: HORYNA, B. a J. KROB. (eds). *Cesty k vědě. Jak správně myslet a psát*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2007, s. 90–108; POSPÍŠIL, I. *Areál a jeho vztahy. Novaja rusistika*. 2009, 2, s. 70–78; POSPÍŠIL, I. *Minulost a současnost areálů: strategie a klíč k dnešku*. In: POSPÍŠIL, I. (ed.). *Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií*. Brno: Česká asociace slavistů. Tribun EU, 2010, s. 389–402.

145 Srov. např. heslo teritoriální studia na české verzi wikipedie. [on-line]. [cit. 2018–03–20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Teritori%C3%A1lIn%C3%AD_studia.

badatelské a pedagogické zaměření oboru, tj. orientace na Rusko a slovanský svět. FAS tak lze chápat spíše jako inovativní návrat ke slavistickým kořenům a jejich další rozvíjení než zavádění něčeho zcela nového.

Širší slavistický kontext se odrážel i v uspořádání kurikula samotného oboru. Studenti museli zvládnout dva slovanské jazyky ze dvou slovanských areálů. Kromě propedeuticky a obecně zaměřených společných povinných předmětů si studenti volili předměty z nabídky povinně volitelných kurzů, a to především tak, aby získali ucelené znalosti o zvoleném areálu, což ovšem ani nevyklučovalo volbu s ohledem na vlastní zájmy a profilaci. Zatímco bakalářské studium bylo charakterizováno volnějším kurikulem a větším množstvím povinně volitelných předmětů, navazující magisterské studium pak předpokládalo, že se student bude soustředit na jeden ze zvolených slovanských areálů a bude v něm cíleně prohlubovat své znalosti.¹⁴⁶

Doktorský program byl podpořen několika granty Vzdělávací nadace Jana Husa a dalšími, které umožnily detailněji propracovat metodologii areálových studií jako takových, od samého počátku orientovaných na filologické jádro jako pevné východisko. Lze konstatovat, že brněnská škola areálových studií vypracovala metodologii areálových studií, chápaných skutečně interdisciplinárně jako kompaktní věda s filologickým východiskem, nejpodrobněji a z různých hledisek, včetně silných a slabých stránek nového oboru.

I když se areálová studia prosadila – přes odpor tradicionalistů – dokonce oficiálně i v Praze (kde se jimi ovšem zabývali prakticky i předtím), kde je dnes zaštiťují spíše historikové, objevují se „spásné pochybnosti“. Negativní hodnocení areálových studií bývá spínáno s tím, že to může být nový „odpadkový koš“, to jest oblast, kam se všechno svede, aniž by to vedlo k nějakému novému poznání, tedy že tento obor nemá vlastní vymezení, hranice a předmět bádání. Není to nic nového, neboť nové či staronové obory své hranice a definice teprve „za pochodu“ hledají. Zmíněně nebezpečí je reálné a různá odborná setkání mají diskusním způsobem směřovat k hledání těchto hranic, aniž bychom je a priori stanovovali. Takto postupuje např. politologie, odvozená u nás často z historiografie a z political science americké a německé (dříve Staatswissenschaft), gender studies, ekologie apod. Důraz na prostorové (spaciální, zónové) vztahy není nový (Gaston Bachelard, Mircea Eliade, Michail Bachtin), ale je tu zdůrazněn – oproti poetologii a chronotopčnosti – aspekt sociologický a politologický.

S hranicemi nové vědní disciplíny a jejím rozpětím je spojen i problém disciplinarit a interdisciplinarit, tedy hledání onoho průniku, jenž bude vlastním okruhem nového oboru. Říká se tomu někdy „řemeslo“, to znamená znalost základních „grifů“, které dobře známe z věd přírodních, technických, ale i exaktních a humanitních. Z tohoto hlediska se hyperbolicky uvádí, že tyto nové obory jsou „podvod“, tedy že jejich absolventi umějí vlastně „všechno a nic“, že jejich nový obor nemá přesněji vymezený předmět a mechanicky vymezené minimální penzum toho, co se s oborem obvykle ztotožňuje (souhrn charakteristických, poněkud mytizovaných znalostí, které se tradují např. v matematice, fyzice, medicíně, filologii apod.) – s tím jsou spojeny i klíčové předměty. To souvisí s poměrem filologického a sociálněvědního studia v areálových oborech. V brněnském provedení je to dáno již tím, že jde o filologicko-areálová studia, tj. v podstatě o transcendenci filologie, která je východiskem i jádrem oboru: areálovost je v tomto pojetí nikoli mechanickou syntézou nebo „roztokem“ filologie a sociálních věd, ale přirozeným přesahem filologie.

Nutno se vyhnout módnosti areálových studií, tedy nekritického zdůrazňování všeho, co s areálem souvisí, naopak vše relativizovat právě vztahem čili relací k jiným pojmům a koncepcím. Jde zejména o vztahy (filologicko-)areálových studií k sociálním vědám, vizualizaci, polské-

146 O kurikulu oboru podrobněji srov. ŠAUR, J. *Filologicko-areálová studia: zkušenosti a perspektivy*. In: PAVERA, L., I. POSPÍŠIL et al. *Filologie, areál a praxe: Inovativnost v současných filologických oborech. Sv. II*. Praha: Verbum, 2013, s. 24–31.

mu pojetí ikonosféry, teorii literárních dějin, imagologii, dialogu kultur a kulturologii, virtuální autenticitě, trivialitě aj.¹⁴⁷

V rámci filologicko-areálových studií se analyzovaly hlavně smíšené slovansko-neslovanské areály, tj. střední Evropa, východní Evropa a Balkán a důrazem na slovanský prvek. Mimořádné postavení měla střední Evropa.¹⁴⁸ Té byly věnovány nejen kongresy českých slavistů, ale i speciální mezinárodní konference.¹⁴⁹

Rozvoj oboru podpořilo i několik grantů, z nichž jmenujme především projekt *Další vzdělávání pracovníků v oboru filologicko-areálových studií* financovaný z fondů EU.¹⁵⁰ Projekt probíhal od srpna 2009 až do července 2012 v celkové schválené finanční výši 3,1 mil. Kč a zaměřoval se především na vzdělávání akademických pracovníků. Těm byly určeny krátkodobé studijní stáže na zahraničních pracovištích a centrech s podobným vědeckovýzkumným zaměřením, kde bylo možné získat další informace, metodologie a postupy a konfrontovat je s tím, čeho bylo dosaženo na mateřském pracovišti. Nově nabyté znalosti pak zapojení pracovníci prezentovali v rámci přednáškových cyklů, workshopů a seminářů, kterých se účastnili i zájemci z dalších akademických pracovišť.¹⁵¹ Atraktivitu a vzdělávací dopad těchto akcí zvyšovala účast celé řady zahraničních odborníků v oblasti areálových a filologických disciplín. Přednášky, workshopy a semináře nebyly určeny výhradně akademickým pracovníkům, ale mohli se jich účastnit (a také se účastnili) i studenti. Jedna z aktivit projektu se zaměřovala i na práci se středoškolskými studenty. Pro ně byly pořádány popularizační přednášky, vědomostní soutěže a soutěž o nejlepší studentskou odbornou práci. Projekt tedy sloužil i k popularizaci oboru a jeho aktivit mezi budoucími vysokoškolskými studenty.

Vznikem FAS se vyplnila určitá mezera v nabídce studia, což se odrazilo i na zájmu uchazečů. Obor byl ostatně v bakalářském a magisterském studiu otevřen v době, kdy na univerzitu přicházely silné populační ročníky. Zájem o oba zmíněné studijní stupně byl takový, že se během čtyř let staly FAS co do počtu studentů třetím největším oborem na Ústavu slavistiky FF

147 Viz některé studie a recenze I. Pospíšila: *Několik úvah o dialogu obecně a o dialogu kultur zvláště a o jejich místě v literární vědě*. In: *Dialog kultur II*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003, s. 7–19; *Filologicko-areálová studia, evropský projekt na Ústavu slavistiky v Brně a jejich souvislosti*. In: PŮŽA, M. a J. KONEČNÝ. (eds). *Dialog kultur VI*. Brno: Katedra slavistiky Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové, Tribun EU, 2011; *Různé aspekty ikonosféry*. *Slavica litteraria*, 2003, X 6, s. 187–188; *Trivialita a hledání virtuální autenticity jako nového dialogu*. In: *Dialog kultur IV*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2007, s. 21–27.

148 Viz komplexní studie I. Pospíšila v pracích: *Střední Evropa a Slované (Problémy a osobnosti)*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2006; *Central Europe: Substance and Concepts*. Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies, 2015.

149 POSPÍŠIL, I. (ed). *Klíčové problémy slovanských areálů*. Brno: Univerzita třetího věku, Masarykova univerzita, 2009; POSPÍŠIL, I., M. ZELENKA a L. PAUČOVÁ (eds). *Klíčové problémy současné slavistiky*. Brno: Česká asociace slavistů, Jan Sojnek – Galium, 2017; POSPÍŠIL, I. (ed.). *Litteraria Humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe, Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa, Křižovatky kultury: Střední Evropa, Perekrestki kul'tury: Srednjaja Jevropa*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, 2002; POSPÍŠIL, I. a M. MOSER (eds). *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 2004; POSPÍŠIL, I., M. MOSER a S. M. NEWERKLA (eds). *Litteraria Humanitas XIII. Austrian, Czech and Slovak Slavonic Studies in Their Central European Context*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2005; POSPÍŠIL, I. (ed.). *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2015.

150 O projektu více srov. ŠAUR, J. *Brněnská slavistika a evropské programy*. *Novaja rusistika. Supplementum*. 2013, 6, s. 47–54.

151 Příspěvky přednesené na workshopech a seminářích byly publikovány v sedmi samostatných svazcích: POSPÍŠIL, I. a J. ŠAUR (eds). *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech (česko-slovensko-maďarské reflexe)*. Brno: Masarykova univerzita, 2010; POSPÍŠIL, I. a J. ŠAUR (eds). *Evropské areály a metodologie (Rusko, střední Evropa, Balkán a Skandinávie)*. Brno: Masarykova univerzita, 2010; POSPÍŠIL, I., J. ŠAUR et al. *Sorabistika – metodologie: zkušenosti a budoucí směřování*. Brno: Masarykova univerzita, 2011; POSPÍŠIL, I. a J. ŠAUR (eds). *Nosné tradice české slavistiky*. Brno: Masarykova univerzita, 2012; POSPÍŠIL, I., R. MADECKI et al. *Česká polonistika: nové výzvy, nová témata*. Brno: Masarykova univerzita, 2012; POSPÍŠIL, I., J. ŠAUR, A. ZELENKOVÁ (eds). *Postmodernismus: smysl, funkce a výklad (Jazyk – literatura – kultura – politika)*. Brno: Masarykova univerzita, 2012; POSPÍŠIL, I. a J. ŠAUR (eds). *Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*. Brno: Masarykova univerzita, 2012.

MU.¹⁵² Na druhou stranu se záhy ukázalo, že nastupující studenti mají zájem hlavně o ruštinu a východoslovanský areál, zatímco střeoevropský areál se potýkal s nedostatkem zájemců. Poměr v zastoupení obou areálů na počtu studentů dospěl až k číslu 9:1. Část zájemců tak využívala skutečnosti, že šance na přijetí na FAS byly vyšší než na rusistických oborech, a přihláškou na FAS si ulehčovali cestu k ruštině. To také vedlo v posledních dvou třech letech, kdy došlo k razantnímu propadu zájemců o studium z nástupu důvodu slabých populačních ročníků, k velkému snížení počtu studentů FAS, neboť zájemci o ruštinu se hlásili téměř výhradně na obory Ruský jazyk a literatura a Ruština se zaměřením na oblast firemní praxe, služeb a cestovního ruchu.

V současné době se pomalu uzavírá jedna kapitola v existenci FAS na brněnské slavistice. Jednotlivé slavistické obory jsou v souladu s novou legislativou a akreditačními pravidly přeměňovány, tj. především slučovány do nových studijních programů a částečně se mění i jejich kurikulum. FAS v bakalářském a magisterském stupni již pokračovat nebudou. Ovšem jejich přítomnost na ústavu bude zachována. V chystaném programu Ruská studia je jeden ze studijních plánů koncipován jako rusistika s širším slavistickým přesahem a jeho podoba by měla odpovídat preferencím zájemců o FAS. Především však zůstane zachováno doktorské studium FAS, které bude pokračovat v modifikované podobě dle nových akreditačních požadavků. Stále by však mělo zachovávat propojování filologických a sociálních věd na areálovém přístupu, vycházejícím ze slavistické a komparatistické tradice pracoviště.

152 Největším oborem co do počtu studentů na Ústavu slavistiky FF MU byl v roce 2012/2013 Ruský jazyk a literatura (151 studentů v bakalářském a navazujícím magisterském studiu), následovaný oborem Ruština se zaměřením na oblast firemní praxe, služeb a cestovního ruchu (obor má pouze bakalářský stupeň; 85 studentů). FAS tehdy měla 61 studentů.